

CRNJANSKI

**ROMAN O
LONDONU**

I

Copyright © Zadužbina Miloša Crnjanskog
Copyright © ovog izdanja LAGUNA, 2019.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

SADRŽAJ

<i>Sudbine</i> , predgovor prof. dr Mila Lompara	9
Roman o Londonu: Prva knjiga.	17
Prva glava romana	19
Na brdu vetrenjača	32
Mnogo vike ni oko čega	42
Bili su živi sahranjeni.	52
Čun u Versalju	64
Kažu: do viđenja, svom psu	74
Čudnij metamorfoz	84
O odžaćaru	96
Pismo od dukese	106
Meliboun	112
Večernji šešir na glavi	127
<i>Emu</i> australijska tica	143
Ženska noga od kristala	164
Proleće je stiglo u London	187
Ručak u Londonu.	199

Seks je koren svega	214
Beli Eskimo	234
Dug red pokojnikovih cipela	243
Obučarevo letovanje	259
Mustafa	272
Okean i kupači	284
Hotel koji se zvao <i>Krim</i>	296
<i>The Listener</i> – onaj što prisluškuje	308
<i>Triste Tristan</i>	320
Prevrnuta Izolda	346
Gospođa Peters Petrjajev	355
Sorokin u zidu	367
Premešteni Rus	384

Sudbine

Usamljeni čovek korača trotoarima, pognute glave, zamišljen i bled, u ofucanom kaputu, ili možda šinjelu, dok se približava kućicama u gradskom predgrađu koje uglavnom naseljavaju doseljenici iz nepoznatih i dalekih zemalja. Stigli kao naplavine iza velikog brodoloma, dezorijentisani, obrazovani ili ne, srednje dobi u kojoj se ništa više ne može steći, jer se izgubilo sve, od okoline do prijatelja, pa su ostali samo sa sećanjima, kao zlokobnim tragovima postojanja, zapretanim poput šifara, delotvornim poput otrova: tragovima nečeg bivšeg zato što postoji u mislima ono čega se sećaju, tragovima nečeg sadašnjeg zato što ne postoji više ništa, pošto se samo sećaju. Kako ovih egzistencijalnih brodolomnika ima svud, poput sredovečnog bračnog para bez dece u zapuštenoj kućici velikog grada, kao Minhen, Pariz ili Keln, zar je čudno da često osvane mala vest u lokalnim novinama da se stranac iz bočne ulice obesio, da se žena iz predgrađa otrovala, da je onaj usamljenik sa trotoara odjednom nestao, kao da je potonuo? Tako je – u Südeutsche Zeitung-u

---

od 9. januara 2018. godine – opisano kako se u noći između prvog i drugog januara 2018. godine, jedan mladi čovek iz Avganistana, koji je imao svega 19 godina, polio benzinom i zapalio.

Šta bi značila ova kratka vest? Da je evropska stvarnost, koja se počela menjati tokom Drugog svetskog rata, u egzodusima s kraja na kraj kontinenta, potom mirnodopski ponavljanim iz decenije u deceniju, doživela vrhunac u džinovskom migrantskom tumananju u godini 2015, kada su desetine hiljada ljudi, bežeći iz ratnih područja severne Afrike, Bliskog istoka i srednje Azije, u kolonama koje su nalikovale raspuštenim ali moćnim vojskama, osvanule na ulicama evropskih gradova. Oni su došli da nađu hleba, posla, sreće, strasti i da – neki među njima – izgubljeni i razočarani na tim ulicama i umru.

Ko su ti ljudi? Statistika nam ne pomaže da sve razumemo, svakako ni ono *presudno* što se odigrava u čoveku, već ona samo beleži – kako piše *Die Zeit* od 17. maja 2017. godine – da je u 13 komuna pokrajine Donja Saksonija u 2015. godini bilo 19 pokušaja izbegličkih samoubistava, dok je u 2016. godini bilo 50 pokušaja: troje ljudi je umrlo. U Bavarskoj je, pak, u 2016. godini bilo 162 pokušaja samoubistva među izbeglicama. Naročito je – kako piše *Die Welt* od 2. aprila 2017. godine – visok procenat pokušaja samoubistva među izbeglicama iz Avganistana. Šta god da su ti ljudi, odakle god da su izbegli, kakvih god da su osobina, životne dobi, uverenja, oni imaju zajedničko svojstvo – oni su stranci i samoubice.

Sve to – tako snažno prisutno u evropskoj štampi – deluje čitaocu *Romana o Londonu*, koji je objavljen 1971. godine, odnekud poznato. On je u najtananim pojednostima, od osećanja do razočaranja, od susreta na ulici do gledanja reklama po metrou, od razgovora sa davnim poznicima do

---

slučajnih reči sa nepoznatim ljudima, od biroa za zaposlenje do emigrantskih kružoka, pratio ruskog carskog emigranta kneza Rjepnina, koji je – posle Praga i Pariza – stigao u London: da u prestonici imperije – sa svojom ženom Nađom – provede Drugi svetski rat i besposlen i izgubljen nastavi da tumara ulicama velikog gradskog konglomerata. Zar čitalac tada nije prošao stazom njihove nade, mučninom neizvesnosti, izneverenim očekivanjima, užasom njihovog očajanja, kao obaveznim kapijama strančeve izgubljenosti, da otmenog kneza – kao usamljenog čoveka na trotoaru – isprati do poslednje kapije na putu bez povratka: do samoubistva?

Poslednji veliki roman Miloša Crnjanskog – i svakako najveći kosmopolitski roman srpske književnosti – dotiče jednu dramatičnu i *epohalnu* činjenicu savremenog iskustva. Jer, on pripovedno oblikuje sudbinu migranta u osobenom egzistencijalnom dodiru sa nepoznatom sredinom. Premda roman Crnjanskog vremenski znatno prethodi događajima čiji smo savremenici, u ukupnom delu Crnjanskog prebiva kompleks značenja koji omogućava dublje utemeljenje današnjih aktuelizacija *Romana o Londonu*. U tom kompleksu značenja presudne su dve činjenice koje se dodiruju: sama književna osećajnost Crnjanskog, koja je jezgro njegovog književnog iskustva, i njegovo lično životno iskustvo.

U jezgru književnog iskustva Crnjanskog nalazi se osećanje stranosti i figura stranca. Iako tematski izgleda da je vojnik ili ratnik gotovo privilegovani junak Crnjanskovog pripovedanja, što bi moglo značiti da je doživljaj Prvog svetskog rata imao u njegovoj umetničkoj fizionomiji presudan značaj, ipak se na pripovednom dnu vojničke sudbine pojavljuje – kao ontološki eho umetničkog doživljaja i sveta – iskustvo stranosti, odnosno predstava o strancu. Od velikog je značaja

---

okolnost da ta dva svojstva igraju formativnu ulogu u svim romanima Crnjanskog.

Aktuelizacija njegovog pripovedanja nastaje na višestranjoj korespondenciji između sadržaja evropske migrantске krize 2015. godine, kao onoga što pripada *epohi*, što se jednim vremenskim krakom duboko proteže u prošlost, i umetničkog pripovedanja *Romana o Londonu*, iz 1971. godine, kao onoga što pripada *egzistenciji*. U *Romanu o Londonu* postoji sadržaj sa kojim naša stvarnost može pronaći podudarnosti koje su *epohalnog* značaja: određena obeležja i znakovi unutar pripovedanja, kroz tematske podudarnosti, obeležavaju duhovnu situaciju vremena, koja je saobrazna prilikama u migrantskoj krizi 2015. godine. Oni, štaviše, deluju kao iznenadni i neočekivani plod proročkog duha Miloša Crnjanskog.

Sudbina kneza Rjepnina nije nikakva izolovana sudbina, jer su – kao plod rata – u Londonu osvanule čitave gomile emigranata: „Govorili su neke čudnovate jezike, koje niko živ u Londonu nije razumeo, imali su neka čudnovata imena, koja niko živ nije umeo da izgovori. A dolazili su, dolazili, sve više, – hiljade, hiljade. Stotinu hiljada. A sa njima je bila stigla, u poslednjoj godini rata i ta neobična, strašna, zima, koja je trajala mesecima.“ Migranti mogu biti pojedinci, njihove sudbine donose uzbudljive i potresne sadržaje, koji često zaokupljaju pažnju i radoznalost u jedan mah, ali oni prevashodno postoje u jednoj kolektivnoj predstavi: kao gomile, kao mase, kao poplave. U 2015. godini – kako izveštava *Südeutsche Zeitung* od 16. januara 2018. godine – 890.000 stranaca je došlo u Nemačku; u 2016. godini bilo ih je 280.000, dok ih je u 2017. godini svega 186.000. Uvek je to – precizan je *Roman o Londonu* – „stotinu hiljada“, jer „ima nezaposlenih stotine hiljada“.

U načinu socijalizacije koji obrazuje *poslovni identitet* migranta dolazi do raslojavanja pripovednih perspektiva *Romana o Londonu*. Jer, može li se zaposliti čovek koji – u času dok se „traže i kupuju radnici, i berberi, i veterinari, i odžaćari“ – ne ispunjava zahtev za promenama koje se u poslovnom smislu od njega traže? Ima takvih situacija: integracije „raseljenih lica“, kao nastojanje da oni što pre budu prisutni na tržištu radne snage, nije uspela, pa Zavod za zapošljavanje Nemačke trenutno brine za 500.000 izbeglica, koje je svrstao u kategoriju onih koji traže posao. Da to nije lako, pokazuje saznanje da je – krajem jula 2017. godine – tek 24.200 izbeglica našlo posao u Nemačkoj. Kako bismo ovu situaciju mogli povezati sa veću – koja se pojavila u *Südeutsche Zeitung*-u od 9. januara 2018. godine – o smrtonosnom skoku sa drugog sprata jednog mladog čoveka iz Avganistana, koji je imao 22 godine i zvao se Tahir?

Sama podloga na kojoj izrasta figura *stranca*, ma koliko da se očituje u londonskim okolnostima, ipak pripada neuporedivo široj konstelaciji odnosa, jer ne proističe iz *prostora*, pa ni Londona, nego iz *vremena*: dakle, sveta. Sudbina migranta je, dakle, nevidljivim nitima stilizovana kao svetska sudbina. No, ni duhovna situacija vremena ne može po sebi rasvetliti tamno jezgro sudbine kneza Rjepnina. Jer, njeno pripovedno zračenje pripada egzistencijalnom jezgru pripovedanja. Sudbina stranca, dakle, određena je i elementom koji određuje i sudbinu čoveka koji nije „raseljeno lice“, njegovim unutrašnjim egzistencijalnim impulsom: sudbinom čoveka čija *stranost*, kao i autentičnost koja je uvek sa njom u vezi, dopire iz egzistencije, a ne iz epohe.

Svojsva epohalnog udesa u koji zapada „premeštena persona“, kao moguće tačke čitalačkih aktuelizacija *Romana o Londonu*, imaju trenutno i produženo dejstvo. Kao

---

neposredni odziv migrantskog duha na neposrednu stvarnost, njihovo trenutno dejstvo dovodi do samoubistva kao odgovora na očevidnost stranosti. Samoubistvo, pak, do kojeg dolazi pošto je prošao prvotni susret, pa je stvarnost postala upoznata, jer se odigralo izvesno prilagođavanje i upijanje okolnosti, predstavlja produženo dejstvo u kojem nastaje diferencirana sinteza različitih sadržaja, egzistencijalnog porekla, kada osobine ličnosti, nasleđa, izbora, temperamenta – kao nečeg univerzalnog i utoliko individualnog – povlače okidač na obaraču. Takva je situacija kneza Rjepnina, jer se on ubija posle dugog niza godina koje je proveo u izgnanstvu.

Njegov slučaj mogao bi imati svoj korelat u istraživanjima posvećenim fenomenu samoubistva kod emigranata koji decenijama žive u Nemačkoj. Takvo je istraživanje o stopama samoubistva i prevenciji samoubistva kod turskih žena u Berlinu, koje je – pod vođstvom dr Merjam Šouler-Ocak – od 2009. do 2011. godine sprovedeno na psihijatrijskoj Univerzitetskoj klinici Šarite u Berlinu, po nalogu Saveznog ministarstva za obrazovanje i istraživanje. Saradnici na projektu su bili Univerzitetska klinika Hamburg-Eppendorf, Berlinski savez protiv depresije i Berlinska služba za krize. Zasnovano na ranijim istraživanjima, ovo istraživanje pokazuje da migranti sveukupno čine samoubistvo tri puta češće nego Nemci, dok je rizik za samoubistvo kod mladih žena turskog porekla 1,8 puta veći nego kod nemačkih žena njihovih godina. Kod mladih muškaraca turskog porekla učestalost samoubistva odgovara proseku svih stranaca.

Dugogodišnji migranti posebno teško pate zbog porodičnih i kulturnih problema; razlozi za to su nedovoljna komunikacija, pesimizam i frustracija vezani za životnu situaciju u Nemačkoj. Ovo vodi problemu identiteta, koji je važan

---

razlog za to što se sopstvena situacija posmatra kao bezizlazna. Pored nostalgije i bolnog odricanja od prethodnog stila života, teškoće prilagođavanja na nemačko društvo dovode do velikih problema. U kasnijoj dobi – preko 55 godina – usamljenost je važan motiv za samoubistvo među turskim ženama: neispunjena želja da se ostari u velikoj porodici, osećaj beskorisnosti i neuspeha, nedostatak pozitivnih izgleda i strah od bivanja zavisnim od tuđe pomoći najčešće su navedeni razlozi u ovoj starosnoj grupi.

Upravo nostalgija, kao čežnja za domom, koja ne može biti utažena, kao definitivno potvrđivanje stranosti u egzistenciji, dovodi junaka *Romana o Londonu* do opasne misli o samoubistvu. Ona spaja egzistenciju, kao Rjepnina, sa epohom, kao migrantskom sudbinom, jer smo izloženi neprestanim podsećanjima da knez Rjepnin želi da se ubije i da ga Nađa od toga odvraća. No, pripovedno pominjanje samoubistva – kao želje, odluke ili čina – neprekidno se vraća u čitaočevu svest, u nizovima rečenica, stvarajući kolonu samoubica. Koga sve tu nismo upoznali? One koji su ostvarili zlokobni naum, kao Bårlov, čiji glas često osluškujemo kako odjekuje unutrašnjim uhom kneza Rjepnina. Ima nekih koje nikad nismo upoznali, poput majora Holbruka, koji je iznajmio stan Rjepninovima. Neki su sasvim tajanstveni, kao što je Veruška, čija smrt stvara mračnu pozadinu za odnos između grofa Andreje i generalice Barsutov. U nekima smo naslutili da će pokušati, ali neće uspeti da se ubiju, kao što je Pokrovski. Neki nemaju nikakvo pripovedno dejstvo, kao Surin, o kome nemamo nikakvih znanja osim tog da se ubio. Tu su trenuci zamišljanja samoubistva, kao u času kada se Rjepnin zaustavio pred prozorom ili šinama podzemne železnice. Ima i izmišljenih i otud komičnih pomisli da se dogodilo samoubistvo, kao u onom času kada se Rjepnin posekao ili Nađa uspavala.

Ples samoubica u kneževoj uobrazilji odviše je intenzivan, kao i njihov prelaz u pripovedačevo kazivanje, da bi se mogao zaustaviti, već on neumitno obuzima čitaoca. Tako se susreće sa njegovom stvarnošću, u kojoj sluša izjave diplomatskih predstavnika, poput izveštaja Martina Gernerera sa „Nemačkog radija“, koji navodi reči ambasadora Avganistana Hamida Zidiga: „Poslednjih dve godine 4 000 mladih Avganistanaca dobrovoljno se vratilo u svoju zemlju.“ Da li to nalikuje doktoru Krilovu? „Prosto nisu našli ono u Nemačkoj, o čemu su im pričali pre nego što su krenuli na dugi put.“ Zar to nije onaj prekor koji izgovara Nađa: „Znaju i da su doveli hiljade i hiljade Poljaka, ovamo, pa zar to nije prevara?“ Ambasadorova poenta je precizna: „Poslednjih dve godine 25 Avganistanaca izvršilo je samoubistvo, a najčešći uzrok jeste očaj, bolest i depresija.“ Zar to nije katalog raspoloženja i stanja kakav donosi *Roman o Londonu*?

U njima ima nečeg *opšteg*, što je *unapred* obezbeđeno u čitaočevoj svesti, zahvaljujući delovanju kulturne sheme društvenog života. Tek na ovako širokoj pozadini, ispunjenoj samoubistvom kao motivom, znakom, asocijacijom, koja uvek iznova dolazi u sećanje ili se pretvara u nagoveštaj, nastaje slojevita pripovedna predstava o *egzistencijalnosti* (*singularnosti*) kneževog samoubistva. Ono – dobivši nadlični zamah – istovremeno postaje i nešto *univerzalno*.

Milo Lompar

ROMAN O LONDONU

Prva knjiga

Prva glava romana

Svi se pisci romana slažu, uglavnom, kad je reč o svetu u kom živimo. To je, kažu, neka vrsta velike, čudnovate, pozornice, na kojoj svaki, neko vreme, igra svoju ulogu. A zatim silazi sa scene, da se na njoj više ne pojavi. Nikada, – *njikagda*. Niti zna zašto je u tom teatru igrao, niti zašto je baš tu ulogu imao, niti ko mu je tu ulogu dodelio, a ni gledaoci ne znaju, posle, kuda je iz tog teatra otišao. (*Ujehal* – više neko u jednom vagonu podzemne železnice u Londonu.) Pisci kažu i to, da smo, samo pri tom silasku sa pozornice, svi, jednaki. I kraljevi, i prosjaci.

Egalité. Fraternité – čujem kako neko više, nemo, u jednom vagonu podzemne železnice, u Londonu.

Tog što više, čitalac će upoznati u idućem poglavlju. To je neki čovek, u vojničkom iznošenom šinjelu, kakvih je u Londonu, kad ova priča počinje, bilo, mnogo.

Svet se, u mislima, ceo, da sagledati, još samo u nekom starom planetarijumu, na čijim kartama, našeg globa, Sunce se, i sad još, vrti oko našeg sveta, i Zemlja je, i sad, okružena

nekim insektima i čudovištima, koja imaju imena na latinskom jeziku.

Mars. Luna. Venera. Scorpion.

Uostalom, dosta je i toliko znati o planetama, – čujem kako šapuće, taj, u tom vagonu koji juri pod zemljom.

Quintilian kaže da, za poznavanje čovečanstva, nije potrebno znati celo čovečanstvo. Dosta je upoznati, dobro, i jednu familiju. (Na primer, – više taj u vagonu, – familiju moju: Rjepnina, – *la famille d'un grand seigneur, le prince Repnin.*) Kad mi je to rekao, setih se jednog polinezijskog princa koji, na trkama, u Londonu, prodaje ulaznice. Na glavi nosi nojevo perje. A što se tiče tog čoveka u vojničkom šinjelu, njegovo ime u Londonu su izgovarali, u nedoumici: Ričpejn; Džejpin – i nije ga niko znao. Mislili su da to ime znači: jadu, mrmolju, nezadovoljnika što je, – na engleskom, – možda i značilo? (U to doba bilo je mnogo emigranata, Poljaka, u Londonu, a među njima se, volšebno, bio našao i taj Rus, – a svi su oni bili nepoznat svet u Londonu.)

Međutim, sa tim čovekom počinje, u idućem poglavlju, ova priča. Ljudski um, još uvek, vidi pojedine zemlje, na zemaljskom globu, u nekoj zabuni, kao neke zveri i simbole. Englezi kažu da, na severu, ima jedan ogromni, beli, medved. „*Rosija, matuška*“, – više taj u vagonu.

Nemci kažu da, na jugu, ima jedna čizma, puna nerandži i limunova. „*Italia*“, – kaže mi taj čovek u ofucanom šinjelu. Tužno.

Japan, kažu, da liči na salamandra koji je goreo. Burma na misteriozni kaligram, koji samo Kinezi znaju da čitaju. A Španija? Španija na oderanu, razapetu kožu bika, čija je krv istekla u arenu. Kao da svet nije bog stvorio? Nego onaj Nečastivi.

„*Čort. Čort*“ – vikao mi je u uši neko.

Jedan šašavi Francuz rekao je, tada, i to, da Britanija, na geografskim kartama, liči na figuru neke stare, otmene, i nakinđurene dame, koja ima veliki šešir na glavi, a korača prema moru. Ima i šlep koji se vuče za njom, u hodu, a korača oholo, svesna onog što je bila. Nije bila makar ko.

„Princ Rjepnin je, sada, u Londonu, makar ko“, – čujem kako mi neko šapće u uvo, u podzemnoj železnici koja juri iz Londona.

Devojke, u čuvenoj Engleskoj devojačkoj školi, u mestu gde se otmene kćeri školuju, – Askot, – dodaju, tome, što je taj šašavi Francuz rekao: – da ta stara dama ima, ne samo šlep, nego i pudlu. Irsku.

„To kaže Nađa“, – šapuće mi taj Rus, u podzemnoj železnici.

Nije, međutim, istina da London ima strašnu klimu, da ima dugu zimu, – a nestaje u neku jezivu, žutu, tešku maglu, kad se ne vidi ni prst pred nosom u životu. Bilo je i toga, ali je i to prošlo. Prva zima, – priča mi taj Rus, – kad je sa ženom u London došao, bila je kao što su zime na Krimu. Ličila je na proleće. Druga je bila malo hladnija, kišovita, ali je i to brzo prošlo. Snega nije ni bilo. Nije bilo snega, da učini, da sve postane tiho, belo, čisto, lepo, – i grad i ljubav u gradu, kao što je to nekad bilo, u Petersburgu, u njegovoj mladosti. Vlaga je, katkad, bila neizdržljiva, to je istina, magla je bila zagušljiva, kiša je padala, dugo, dugo. Nađa mu je, međutim, govorila da treba podnositi i tu, neprekidnu kišu. Englezi smatraju baš takav, kišoviti dan, kao „dobri, stari, engleski dan“. „*A good old English day*“, – kažu. To ponavljaju, kad kažu: „Dobro jutro“.

Kad su došli u London, Nađa, sirota, očekivala je da će zima da bude, onakva, kakva je opisana u Dikensu. Siročad će se, o božićnim praznicima, smrzavati na materinom grobu.

Trogatelno. Međutim, i treća zima u ratu prošla je brzo. Bilo je magle i boleština, ali je i to kratko trajalo. A četvrta je bila hladna, ali se prekinula brzo. Temza se nikad nije smrzavala. On se, kaže, pitao: gde nađoše Englezi toliku siročad, to jest, gde nađe Dikens toliku siročad, da se smrzava na majčinom grobu? – Niti su siročad ostavljana da se smrzavaju na materinom grobu, niti je uopšte smrzavanja bilo. Čak je London bio i topao. Nikad topliji nije bio. Čak i velika, klasna razlika, koja je, kažu, u miru, i te kako vidna, bila je nestala. Svako je svakoga oslovljavao. U podzemnoj stanici *Piccadilly*, o ponoći se igralo. A hranjene su, hlebom, i tice u Hajd Parku, iako je hleb bio redak, – iako se to sa pet funti sterlinga kažnjavalo. Mačkama su, stare žene, u ruševine i izgorele kuće, nosile čak i mleko. Iako je i to bilo zabranjeno. Nađa je to svojim očima videla. Svet se bio, – priča mi taj čovek u vojničkom šinjelu, zaboravio. Kad je otadžbina u opasnosti, u Engleskoj se vodi računa i o sirotinji. Cela je Engleska, u stvari, jedno veliko osiguravajuće društvo, – više taj u vagonu. – Nezaposlen je već više od godinu dana. Sve je tako skupo. Tek ove zime, – poslednje zime u ratu, – Engleska mu je pokazala, šta zna, kad hoće. Snega je bilo dva meseca. Neki strašan vetar nosi vejavicu, kao da je u Rusiji, – duva čak sa severnog pola. Vozovi su stali. Auti se napuštaju i ostavljaju na drumu. Sve je ledeno. A nema ničega, – ni planina, ni šuma, – da zadrže te ledene vetrove, što sa polarnih mora, duvaju. Svud je more oko nas. Svud je uokolo Okean. Tonemo, – čujem kako neko više u vagonu. Nađa, tonemo! A neki blag, mio, ženski glas, čujem kako odgovara: *Kolja, daragoj*, – zajedno ćemo.

Tako mi priča taj u vagonu, dok pod zemljom jurimo, a tvrdi, da je, dok je rat trajao, bilo bolje. „*Egalité; Fraternité*“, – kaže. London je goreo. Vatre su buktale uokolo. A sad, već više od godinu dana, nema nikakvu zaradu. Razoružan je

zajedno sa Poljacima, sa kojima je u London došao. Obećavaju da će ih zaposliti. Obećavaju. „*So sorry*, tako im je žao“, – kažu.

Pitam ga, što ne ode u američku vojsku?

Ne voli Amerikance, – kaže, – bogati su i nadmeni, a osim toga govore koješta ženama, u Londonu. Kad Nađa prođe Pikadilijem, dovikuju joj na čošku, pred svojim klubom: „Pošto jedan metak, Bebi? Bebi, pošto jedan metak?“

Ja ga tešim da su to vojnici, koji odlaze u smrt, a da to i Engleskinjama, a ne samo Nađi, kažu.

Tešim ga i time da mi susedi pričaju da ovakvih zima ima samo svakih deset godina u Londonu. Proći će. Najgore je već prošlo.

On mi šapuće, da ni uglja više nemaju, a ne zna kako će platiti iduću kiriju. Zašto žive? Zar zato da budu raseljena lica? *Peremeščenaja lica*? A bili su Englezima dobri, dok je rat trajao. Sad su, – kaže, – iskrivljeni nosevi, iskrivljeni vratovi, iskrivljene oči, iskrivljena usta. A ja ga slušam, iako podzemna železnica, uz to, lupeta, ljulja nas, trese, a niko nas drugi i ne sluša.

Pored takvih misli, u ljudskom mozgu znam da se nižu i slike, kao u nekom kaleidoskopu, – premeštenom kaleidoskopu, – uz premeštene persone. *Displaced persons*, – kažu. A te slike, u sećanju, traju godinama i osvetljene su, i pod zemljom, nekom svetlošću, nekim ludilom, kao mesečinom, u kojoj se svi tragovi u snegu naziru i posle dvadeset pet godina.

Jedna gomila vojnika i oficira, koja je, donedavna, bila, neki bataljon, i štab, u Vrangellovoj armiji, ukrcava se, u Kerču, na Azovu, u neki naerani rumunski brod, olupinu. Neki viču, neki pevaju, a ima ih i koji plaču. To je, dabogme, davno zaboravljeno. Nađi je tada bilo sedamnaest godina i sedela je, pored tetke, skamenjena, na jednom koferu. Uzalud

ih je čajem nudio. Čitale su. Ko bi to još pamtio? Život teče dalje, – kažu. On, međutim, kaže, da je trebalo umreti. Tamo u Kerču.

Ma kako jurile ljudske misli, u prošlosti, u mozgu, – čak i u jednom takvom, raseljenom, mozgu, – vozovi podzemne železnice u Londonu neće da, zbog toga, stanu. Naprotiv, jure pod zemljom, i paralelno. Tada svaki u vagonu, vidi, za trenut, dva, svoje lice, sebe, i u drugom vozu, kao u nekom podzemnom ogledalu, i nestaje brzo.

Gomile u tim vozovima putuju nemo. Stešnjene su. Kao sardine u limenoj kutiji, naslagane su jedno kraj drugoga, pojedinačno, nemo. Ipak se čuje ono što misle i ono što šapću. Sami sebi. Te gomile ulaze u voz kad u London idu, licem prema Londonu, a kad se, uveče, vraćaju, sa rada, – leđima okrenute prema Londonu. Znaju da će, tako, lakše stati u crvene, čelične vagone, stešnjeni, i stojeći. Drže se, vise, obešeni o gumene drške u vagonu, koje drže u pesnici, grčevito. (Ti dršci od crne gume, koja je tvrda, liče na konjski ud.)

Katkad, u nekom, malo daljem, predgrađu, ti vozovi izlaze i na površinu zemlje, – valjda da se malo nadišu vazduha. Tada, i krajnja stanica više nije daleko. A kad voz stigne na krajnju stanicu, gomila sveta izlazi, brzo, pred stanicu, i skuplja se, oko crvenih busova, pred stanicom, da nastavi, nad zemljom, do kuće gde stanuje. Oni koji su u vagonima, pod zemljom, stajali stešnjeni, iako se ne poznaju, kažu jedno drugom: laku noć! „Laku noć“, – kažu, – *good night!* Iako se ne poznaju, iako to ne znači ništa, to je prijatno reći, i čuti. Ljudi, na kraju, žele jedno drugom dobro. Žele jedno drugome, na krajnjoj stanici dobro. Nešto utešno.

Ta krajnja stanica, do koje sam, nevidljiv, dopratio tu ljudsku senku u ofucanom šinjelu, zvala se: *Mill Hill*.

U tom malom mestu počela je ova priča koju oslušujemo.

Prema imenu sudeći, to je moralo biti neko brdašce na kom je, nekad, vetrenjača bilo. Vetrenjača nema više tamo. (Kao što nema ni potoka, tamo, gde stanica nosi ime, po nekom potoku. A nema ni barona i grafova, tamo, gde stanice, i danas još, nose ime barona ili grafa, kojih je tamo bilo.)

Pred stanicom Mil Hil, sve je sad u dubokom snegu.

Knjaz, Nikolaj Rodionovič Rjepnin, ofucan, usamljen, stajao je sad tamo. Niko tog čoveka, pri izlasku, nije ni pogledao. Niko mu ni imena u Mil Hilu nije znao. Razoružanih Poljaka bilo je, tada, u Londonu mnogo. Taj čovek je, međutim, ovu priču započeo.

Mil Hil je letovalište, – jedno od onih londonskih predgrađa koja se tamo nazivaju „prenoćišta“, – *dormitory*. Nastanjena su svetom koji ujutru odlazi u London, na rad, a uveče se vraća. Katkad, takvi ljudi provedu sate u železnicama. Radnički, sirotinjski kraj, nalazi se u istočnom Londonu, a samo, takozvani „bolji“ svet među radnicima, može da iziđe i stanuje u okolini Londona. Oni, koji nose, oko vrata, belu kragnu. Zovu ih „radnici sa belom kragnom“. *White collar workers*. Oni stanuju u malim mestima u okolini, u beskrajnom nizu kućica sa bašticom, koje su, sve, na jedan sprat, kao kokošarnici i golubarnici. Među njima su se tad naseljavale hiljade Poljaka iz armije koja se, svud po svetu, tukla, ludačkom hrabrošću, a koju su sad razoružavali na britanskim ostrvima.

Onaj, ko je tada bio u Mil Hilu, mogao bi o tom mestu da kaže samo toliko, da je, zavejano, ličilo, na božićnu čestitku, na karte koje Englezi, za Božić, šalju jedni drugima. Na tim čestitkama, sve je u snegu, iako snega nema. Svako je mesto zavejano, kakvo je možda nekad i bilo. Obično se na tim kartama vidi kako neke poštanske, starinske, kočije zastaju, koje je šest konja dovuklo. Na boku se vidi kočijaš koji na

glavi ima visoki, engleski šešir, kakav je engleski šešir pre sto godina i bio. Tu su, na slici, i zečevi u snegu. Tu je i crkva koje ima u svakom mestu, – iako su sad prazne, skoro svud, po britanskom ostrvlju. Sve je u snegu, i dirljivo. Mil Hil je, tih dana, takav i bio.

Četiri miliona duša stanuje u Londonu, a osam u širem Londonu, ali, u stvari, četrnaest miliona duša uhvaćeno je u mrežu Londona. Živi oko Londona, dolazi u London, prolazi, radi, nestaje u Londonu, a niko nikog ne zna, u tom astronomskom konglomeratu. Laku noć, – kažu. Leti su ta mala mesta, a naročito Mil Hil, idilična, – tice u njima pevaju, svako ima svoju bašticu; crveni elefanti, – to jest crveni, teški, autobusi, – penju se i na brdo. Nad aerodromom vise, kao kitovi na nebu, veliki baloni odbrane od napada iz vazduha. Bili su srebrni. Kraj svega toga, uzalud bi neko tražio to mesto, na kartama, na britanskom ostrvlju. Isuviše je beznačajno. Uostalom, kad ratovi prođu, i čuvena mesta se zaborave, i ona koja su nam bila draga, – pa i ona za koja smo rekli da će se pamtiti, večno.

„*Rosija njet, Rosija njet*“, – dovikuje mi, iz Mil Hila, neko.

Taj čovek, – koji se sad, po snegu, u mraku, sa stanice, peo u Mil Hil, do jednog ćorsokaka u snegu. U tom se ćorsokaku ukazaše kuće, koje imaju krov od trske, kao da smo stigli u Irsku.

Sneg je opet provejavao.

Put se peo duž kuća, čiji su prozori, i sad, bili uvijeni u crno, kao u vreme kad su napadi iz vazduha počinjali čim bi mrak pao.

Kolja, – čujem kako jedan blagi, ženski glas, dovikuje, – treba priznati da niko nije istakao belu zastavu.

Čovek koji se penje u tom ćorsokaku, zna svoj put, očigledno, dobro. Ja ga, nevidljivo, pratim, a on me pita: „Koliko

je sati?“ – Prema satu opservatorije u Griniču, kažem – koji je, pre sto godina, svako znao, – sedam je sati. A on mi odgovara da godine prolaze, brzo. On je uzeo pedeset treću, – *pjattresjattretju*, – a sirota Nađa četrdeset treću. Tako je to u tuđem svetu. On mi se izvinjava što su i ulične lampe pogašene u tom ćorsokaku. Nekad je u Londonu bilo opštinskih palilampi. Palilampa je palio uveče lampe po ulicama. Sad ih neka nevidljiva ruka gasi. Kao da želi da ostanemo u večnom mraku. Kad budem video Nađu, treba da joj kažem, da izgleda deset godina mlađa. Raseljena lica brzo stare. Nos ode na jednu stranu, a usta vise, u gorčinu. Oči se iskolače. Jedno treba ovakvo, drugo onakvo staklo. Ceo ljudski život i nije ništa drugo do promena na našem licu.

Dok ta ljudska senka gaca po snegu, u tom ćorsokaku, teši me da ću, kad upoznam Nađu, čuti mnogo štošta lepo, iako će biti tužno. Sve je, uostalom, preostatak iz prošlosti, u Londonu. Pa i njihova ljubav, koja je započela u Kerču. Nađa će mi pričati da, ovde, svaka kuća ima neku tablicu, iznad ulaza, iznad vrata, kad se uđe, u bašticu. Obično ime nekog mesta koje je ukućanima drago. Većinom su to, – kaže Nađa, (a ona to zna) – imena mesta kuda se išlo na putovanje, bračno, u medenom mesecu. Nađa kaže: Zar to nije lepo? Katkad su ta mesta bila daleko, ali se pamte. Zašto ne bi i on pamtio Kerč i Jaltu? Englezi cene putovanje bračno. Princeza Bagracion pričala joj je da to putovanje, Englezi, – posle dvadeset pet godina, – ponavljaju. Kad do novaca dođu. Nestašica je ovde velika, u novcu, kod mlađeg sveta. Iljišev, nesretnik, piše im, iz Eksetera, da tamo samo babe para imaju. A on to mora znati. Oženio se tamo. Za to bračno putovanje, posle dvadeset pet godina, Englezi kažu: da je bilo „odloženo“. Odloženi medeni mesec? Nikad, nigde, to, nije, pre, čuo.

U takvom, nečujnom, razgovoru, bili smo u tom ćorsokaku stigli, do jednog kućerka, zavejanog, koji se, između dva hrasta, beleo. Kao avet se beleo. Ličio je na kolibu Eskima u snegu. Činio se avetinjski kućerak, i zato, što je imao vrata i prozore, uokvirene u crno. I toga ima tamo. Kuća okrećenih u belo, a uokvirenih vrata u crno, uokvirenih prozora u crno. Okrećen grob.

„*Smotrite*“, – čujem kako mi šapuće neko.

Nema tablice iznad te kuće. A kako bi je i moglo biti? Ko bi mogao da, na takvoj tablici, ispiše mesta jednog bračnog putovanja, koje je, na Azovu, u Kerču, započelo, pa se u Alžiru nastavilo, pa u Milanu, pa u Pragu, pa u Parizu, pa se, eto, završilo u Mil Hilu.

Ta kuća je, kao što vidim, – bezimena.

Nije njihova, – pripada nekom majoru, koji je tu, nedaleko, imao školu jahanja, a u ovaj kućerak bio je smestio svog konjušara, džentlmena konjušara. Ja sam video samo da je utonula u sneg i duboku tišinu. Sa ulice se činilo da tu nikog nema, ili je mrtav, kao u grobu, a šimšir u baštici nije šišao niko, već godinu dana, očigledno. Bilo je i blata oko neke pumpe, pri izlazu, i zimskog cveća, koje je bilo skrhanu i palo u blato. Vratanca u baštici stajala su odškrinuta i noću. A lupetala su pri najmanjem vetru.

Niko im ne dolazi već više od godinu dana, – čujem kako mi šapuće neko. Ni mlekadžija, koji, kod suseda, ostavlja, na pragu, mleko. Ni novinar, koji, sa velosipeda, baca novine, pred vrata, svako jutro. Ne dolazi ni pismonoša. A ne zastaju više ni đubretari, koji skaču sa svojih kamiona, u bašticu, i ulaze, za kuću, da đubre iznesu. (Ti đubretari nose tamo, – iako je to neverovatno, – onakve šešire, kakve u Operi nosi Leteći Holanđanin. Ko zna zašto?) Već godinu dana, niko, ne pita više, da li su živi. Uostalom, ne pitaju više ni za Poljake,

---

koji su se borili po Evropi, za svoju zemlju, – ali i Englesku. Simpatiju za njih ubilo je, ovde, u ovom čudnom svetu, i to, što ih je mnogo. Da ih je toliko došlo. Ima ih mnogo. A postalo je očigledno da su namerni, da ostanu, zauvek, da Englezima uzmu hleb.

Ja ga tešim da preteruje i da je to, donekle, shvatljivo. Zna taj svet da su oni, stranci, došli ovamo u ratu koji je pustošio po celom svetu. Ali se svet pita ovde: šta da se, sad, radi sa njima? Zadatak je Engleza, sad, da taj svet nauče blagodetima mira. Da se ti vojnici i beskućnici pretvore u korisne članove društva. Zidare, obučare, štavare koža, stolare, bravare, rudare, nosače, mesare, bolničare. (Naročito bolničare ludnica, jer se u bolničarima oskudeva ovde.)

Vot čudnij metamorfoz, – čujem da neko viče, u mraku.

London je, međutim, kao magnet Evrope... privlačio, sve više, te gomile iseljenika i nesretnika, a sve je to izazvalo, u tim tihim, mirnim, ostrvima, neku zabunu, neki metež, uz smeh i mržnju, viku i suze, oko Londona. Ta, takozvana, raseljena lica, postadoše zašezeknuta, i nisu znala šta da misle, zagledana u tih četrnaest miliona drugih lica. Pitala su se, kakvo ih je to čudo snašlo, posle rata? Pod zemljom su se sretali, sa razrogačenim očima, – tražeći bar nekog poznanika, – sa milion lica, koja su ih začuđeno pratila očima. Taj vrtlog bi prestao samo sedmi dan u nedelji, – koji je bio dan odmora. Tada bi zabrujala zvona Londona i raznosila glas lupetanja sa zvonika: da je Bog uteha i pomoć čoveku. Dvorska garda, u medveđim šubarama, marširala je kroz London, crvena, sa muzikom, kroz drvored tih raseljenih lica, koja su trčala da to vide. U šest po podne, ne pre, pabovi su otvarali vrata, i gomila Engleza ulazila, stalno, svaki dan, da se napije piva, žurno. U pivu je uteha. Najgore je, međutim, bilo, to, da su se, u Londonu, bila sastala ta dva sveta, nemo. Sa jedne

strane vraćahu se u London Englezi, iz rata, veselo, – jer to nije bio povratak ljudskih kostura, niti jadrnika na štakama, bez noge i bez ruke. Bilo je i toga, ali više među onima koji su bili ostali u podrumima, za vreme rata, po ruševinama, izgorelim kućama, fabrikama i radničkim krajevima istočnog Londona. Oni koji odoše daleko, u uniformama, bili su se vratili, srećniji, nego onog, Prvog rata. (Uostalom, i kad nisu bili srećniji, nisu o tom pričali, jer Englezi znaju da ćute o svojim nesrećama.) Raseljena lica, međutim, trčkarala su da vide kraljeve, da vide crkve, palate, ulazili su u fabrike, a vraćali se, uveče, u daleka predgrađa, da sutradan opet zagate hodnike raznih berza rada, gde su tražili zaposlenja. Govorili su neke čudnovate jezike, koje niko živ u Londonu nije razumeo, imali su neka čudnovata imena, koja niko živ nije umeo da izgovori. A dolazili su, dolazili, sve više, – hiljade, hiljade. Stotinu hiljada. A sa njima je bila stigla u poslednjoj godini rata i ta neobična, strašna, zima, koja je trajala mesecima.

Svet u Mil Hilu, – kao i u svim tim predgrađima Londona, – miran je, ćutljiv, i skroman. Odlazi, kad se vrati sa rada, rano, da spava, i ne traži, ni od koga, utehe. (Prazne su i crkve). Ako se u kući nađe malo ribe i krompira, – pod uslovom da ima, uz to, i čaja, – taj svet, seda, zadovoljno, da večera. Sve su te kuće, ti kokošarnici, golubarnici, jednake i jednaki. U devet se slušaju vesti, a zatim odsvira engleska himna. A posle se odlazi na sprat, da spava. Muževi i žene ležu u postelju, mirno, jedno kraj drugoga, kao što će ležati u grobu. Ne valja, – kaže mu, – što se nije sprijateljio sa svojim susedima. To su dobri ljudi. To su dobre žene. Nekad su se, u staroj, obesnoj, Engleskoj, ljudi delili po flašama koje ispijaju, redovno, svakog dana. Zvali su se: jednoflaša, dvoflaša, troflaša. Sad ih znaju u svakoj porodici, po tome, ko koliko

---

uzima šolja čaja. Sa, ili bez šećera. (Šećer je u Londonu bio redak, tada. Još je manje bilo mleka, i ugljena.)

Te zime, kad je otpočela ova priča, otpočeo je sudar dva sveta, i sudar između jednog čoveka i jedne ogromne varoši, – sa četiri i osam i četrnaest miliona stanovnika. Englezi su tom čoveku govorili šta mu treba, a šta mu ne treba. Šta u ljudskom životu, ima, i nema, smisla. Dokazivali su tim nesretnicima da će biti lepo kad se njihova deca pretvore u Engleze, na tim ostrvima. A ta raseljena lica gledala su, razrogačenim očima, u daljinu, gde su, kao u magli, u njihovim suzama, nestajala lica onih koji su im bili dragi, a koje neće, – to su znali – videti više. Nikada – *Njikagda*.

Lica matera, žena, dece.

Gde je tu bio prijatan život u Engleskoj, o kom im je govoreno na časovima prevaspitanja? Gde je tu sreća? „*Nje-
okončena*ja fantazmagorija“, – mrmljao je neko, osvrćući se, u trenutku kad je engleskim zvekirom, počeo da kuca u vrata i da, potmulo, doziva: „Nađa, Nađa!“

Tim kucanjem u ta vrata otpočinje iduće poglavlje ove priče. Biće to priča, ne samo o tom čoveku u Londonu, i njegovoj ženi, ne samo o njihovoj ljubavi, nego i drugim Rusima, koji su stigli bili u London, pre njih, pre mnogo godina. Sve su to bila „raseljena“ lica. Međutim, neće to biti priča samo o njima, nego i tom londonskom svetu, koga, kao sardine u limenim kutijama, voze, ujutru, na rad, u London, a vraćaju uveče, okrenute leđima prema Londonu, iz Londona. A najviše o toj, ogromnoj, varoši, čiji je zagrljaj bio smrtonosan za toliko ljudi i žena, – a koja sve to gleda, nema, kao neka bezmerna Sfinga, koja sluša kako prolaznik za prolaznikom pita: „Gde je tu sreća? Kakvog, taj ulaz i izlaz prolaznika, u samoći, i gomilama, – četiri, osam, četrnaest miliona? – ima smisla?

Na brdu vetrenjača

Otkad je sneg zavejao to mesto vetrenjača na brdašcu, u okolini Londona, nisu se više čule mašine za šišanje trave, – koje, inače, lupetaju, – kao srca, – u Engleskoj, preko cele godine. Bila je i u Mil Hilu nastala potpuna tišina.

U toj tišini niko nije pitao, ni za te strance. Svakog dana, međutim, mogao se videti, i dalje, kako iz tog kućerka izlazi, čovek visokog rasta, u nekom šinjelu, od čudnih krzna, kakvih u Engleskoj nema. Hodao je, jurio, koračao, satima, na brdu, gde je nekad bilo vetrenjača, i čitao nešto, mrmljajući. Retki prolaznici na tim putevima, iza aerodroma, okretali su se za njim. Oni bi promrmljali nešto. („Taj ludi Polja.“ „*That silly Pole.*“) U Engleskoj se čuvaju oči, očni vid, i svi nose naočari, pa se ne čita na ulici, – to pada u oči. Ta sitnica se, o tom „Poljaku“, zato, prepričavala.

Isto tako, u isti čas, zavijena u krzno, vrlo lepo, izlazila je, iz te kuće, u onom ćorsokaku, i jedna žena, plavuša, koja je prtila neke kutije i odlazila na stanicu vozova za London. Tačno u isto vreme, uveče, ona se vraćala. (Na spratu kuće,

---

između dva hrasta, osvetlio bi se jedan prozor.) I to bi, svet na tom brdašću bio već zaboravio, da nije bilo bakala i mesara i piljara u Mil Hilu.

Običaj je u takvim mestima Engleske, da se retko odlazi, lično, piljaru, ili mesaru, ili bakalu, nego se poručuje, sve, telefonom. Dostavlja se u kuću. Ti stranci, međutim, često su svraćali, odlazeći na stanicu, do piljara, bakala i mesara, da, pre nego što pođu u London, kupe nešto i odnesu kući. Nisu kupovali mesa, – iako je, i za kupce, bila velika nestašica mesa. Kupovali su samo kobasice, koje su se dobijale jedanput nedeljno. Osim toga, svraćali su kod bakala, samo za hleb, a kod piljara, za uvek isto: za glavicu kupusa, posutu pahuljicama snega. (Katkad i promrzlu.)

Pošto se nije znalo koliko su osiromašili, smatrani su za ekscentrična stvorenja, – kojih ima u Engleskoj, mnogo, i u najnižem i u najvišem krugu. A smatrali su ih i za neku vrstu vegeterijanaca. I njih ima mnogo. Sve do kraja te strašne zime, o njima se znalo samo toliko, da je to neki Poljak, iz poljskog raseljeničkog kora. A ta lepa plavuša, njegova žena. Takvih Poljaka je bilo sve više po tim predgrađima i prenoćištima Londona. Englezi su se, prema tim doseljenicima, ponašali lepo, ali su se, sve češće, pitali: zašto se taj svet ne vraća u svoju zemlju? Po pabovima, uz pivo, uveče, to je bila postala glavna tema razgovora u Londonu. Što ne idu kući? Što se ne vraćaju svojim? Tamo, gde ih čeka porodica? Ipak, svi ti razgovori, o doseljenicima, postadoše dosadni, pa se pri kraju te zime, sve češće čulo, da je glavni razlog, što taj svet ne ide natrag, u svoju zemlju, to, da ih je London očarao, da im je, ovde, bolje, i, da žele da ostanu. Lepše se živi u Engleskoj, nego u tim dalekim zemljama. Iako nisu znali, ko je bila Kirka, ti piljari, kasapi i bakali mislili su, dakle, da

---

postoji neka boginja, London, koji ljude, pri povratku, iz rata, pretvara u krmke.

Kirka, Kirka, – čujem kako mrmlja i taj stranac, koji se, pod zemljom, te večeri vratio iz Londona. O tom svom susedu, Poljaku, ni njegove komšije nisu znale mnogo više, nego to, da ima mašinu, kojom se šišala trava, a trava se u Engleskoj svaki čas šiša. Već više od sto godina. Uostalom, Englezi su svet ćutanja. Taj svet ćuti i kad u London, i kad iz Londona putuje. U železnicama, i pod zemljom, i nad zemljom, putnici ćute i ne brbljaju i ne zapitkuju. Sede kao ukočeni. Kao da su lutke, od voska. Progovore, ljubazno, tek kad se neko među saputnicima sprema da siđe. Onda mu pomažu. Dodaju mu i prtljag. Raduju se da nas je, posle toga, manje? (Jedan manje.) Tišina još veća. „Nije, međutim, Nađa, tačno, da su arogantni. Arogantan je samo takozvani 'viši' stalež. Stranac nije omiljen, ni kod drugih naroda. U ratu, na primer, počinjene su strahote sa Jevrejima, u Evropi. Englezi su ih zbilja sažaljevali. Žalili su i Poljake. Nas, Ruse, nisu. To je kod njih tradicija. – Pri kraju rata, uostalom, došlo je toliko, toliko, stranaca u London. Zauvek. Zato smo tako nerado viđeni, Nađa. Treba da se naviknemo na taj osećaj, da smo sami, samciti, na ovom pustom ostrvu, na kom živi pedeset miliona, ljudi i žena. Zamislite samo, sami, samciti, nemamo nikoga, ne pita za nas niko, nikom do nas nije stalo, među tim milionima ljudi i žena. Možete li da zamislite tu samoću? Okolo nas, kuće, ulice, vozovi tutnje, prolaze, prolaze, ljudi i žene smeju se, plaču, pare se, pada kiša, magla, sad i sneg, ima toliko pristaništa, brodova koji dolaze i odlaze. A niko za nas ne pita.“

„Nikolaj, – oni moraju znati, da smo mi bili, u ratu, na strani Engleza, pa zar sve to onda nije sramota? Znaju i da su doveli hiljade i hiljade Poljaka, ovamo, pa zar to nije prevara?“

„Nađa, krivi su Poljaci. Mnogo ih ima. Englezi se trude da te nesretnike pretvore u Engleze. Da im uzmu decu. Zašto se Ordinski toliko zatvara, među svoja četiri zida? Zašto ćereta, sa svojom ćerkom, samo poljski i peva o Poljskoj? Zašto govore tim čudnim, strašnim, nerazumljivim jezikom, koji volim i ja? Mi nemamo dece. Sneg pada. Sneg je zavejao i razgovor o nama. Uostalom toliko nas, kažem vam, ima, da nas je teško i pamtiti, – a pamćenje nije jaka crta Engleza. Šta mogu? Ćute o nama sve više i to je jedino što mogu. Brbljaju samo dobrotvorna društva njihovih baba. Nije ni moguće misliti, o tolikim strancima. Zaboli glava. Ćute o nama i na ovom brdu, gde je nekad bilo vetrenjača.“

„Lažu, Nikolaj. London je, i te kako, magnet, koji su postavili, kao svoja gvožđa za hvatanje zečeva. Liči na polip, pogledajte ga na karti. Ja ga, katkad, posmatram, satima. Vidim da se nikad više neću vratiti, tamo gde sam, sa vama, bila sretna.“

Kad je ta senka, koju smo pratili iz Londona, najzad zakućala, engleskim zvekirom, na vrata kuće, između dva drvoreda, u tom ćorsokaku Mil Hila, u vratima se bila zaista pojavila jedna žena, sa čirakom u ruci. Sveću je bila visoko digla. Jedno mlado, crno, mače, uvijalo se oko njenih nogu. Za trenut-dva, plamen sveće osvetlio je bio lice te žene, a osvetlio i lice čoveka pred vratima.

Čovek se ukaza, – jasno. Bio je bledog lica, nevesela izraza. Čulo se kako tiho kaže, ženi: „*Bespoljezno, Nađa. – Njičevo.*“

Žena, koja se pojavila u vratima, bila je, očigledno, mlađa, sa lepim licem mladih plavuša, onakvim, kakvo deca zamišljaju da ima Snežana. Takvih lica ima i među nadgrobnim spomenicima u Engleskoj, koji su od alabastra. Mirnih, nežnih, uzvijenih, crta, koje ostaju dugo mlade, – a nad tim licem, bila je gusta kosa, kao zlatna kruna. Ona je, ćutke, pomilovala čoveka po licu i pustila ga da uđe. Crno mače,